

Tijdschrift

Maart 1996

Inhoud

Van de voorzitter

Glashütte/Dresden

Een veiling
verhaal

Restauratie
torenuurwerk
in Suriname

Excursie naar
Dresden

Tandwielover-
brengingen voor
astronomische
uurwerken

Jaap Zeeman in
gesprek met....

Federatie Klokkenvrienden

De Federatie Klokkenvrienden
is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum
Schoonhoven
- Vereniging Vrienden van het Zaans Uurwerken Museum
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society.

Bestuur:

C. J. Wijnberg, voorzitter (Zaandam)
E. H. Glasius, vice-voorzitter (Schoonhoven)
F. J. Reith, secretaris (AHS)
Th. V. E. Goede, penningmeester (Zaandam)
M. G. H. A. de Graaff, coördinator evenementen
(Schoonhoven)

Secretariaat: F.J. Reith
Amalia van Solmslaan 12
3851 PX Ermelo

Betalingen: Postbank nr. 3305078

Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven

Secretariaat: M. G. H. A. de Graaff.
tel. 071-616245
p/a Kazerneplein 4

Betalingen: 2871 CZ Schoonhoven
Postbank no. 2820594
t.n.v. Vereniging van Vrienden

Vereniging Vrienden van het Zaans Uurwerken Museum.

Secretariaat: J. D. C. de Vries
Jacob Catslaan 17
1985 AD Driehuis

Betalingen: ING Bank Zaandam no. 69 03 32 254
(Postbank no. van de bank 17410)

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat: K. Hofland
W. van de Veldekade 2
2102 AS Heemstede

Advertentietarieven (excl. BTW)

Bij eenmalige plaatsing:
1/1 pagina f 300,—
1/2 pagina f 200,—

Kosten voor vier plaatsingen:
1/1 pagina f 350,—
1/2 pagina f 250,—
achterpagina f 1000,—

Kleine annonces (vraag en aanbod):
eenmalig f 25,—
te voldoen door toezending van girobetaalkaart met tekst

Kopij kan worden gezonden naar:
E.H. Glasius
Amsteldijk N76
1183 TE Amstelveen

De sluitingsdatum van het volgende nummer is: 23 mei

De verschijningsdatum is: 21 juni

Colofon

Redactie: E. H. Glasius
Advertenties: ir. L. A. A. Romeyn
Druk: Drukkerij WC den Ouden bv
Verzorging kopij: ir. J. A. Knobbout

Bij de voorplaat.

Capucine, ongesigneerd, Frans,
begin 19e eeuw.

Emalle wijzerplaat met
geciseleerde messing rand,
zwarte Romeinse cijfers met
daarboven een minutenring met
rode markeringen voor iedere vijf
minuten.

Gaand werk met wekker.

Privé collectie
(foto: Nationaal Foto Persbureau)

VAN DE VOORZITTER

Een voorproefje ?

Wij zijn met onze uurwerken aangeland in het jaar 1996. Een van de gebeurtenissen waaraan dit jaar veel aandacht wordt besteed is de tocht van Willem Barends (samen met Jacob van Heemskerk en Jan Cornelisz Rijp). Hij vertrok 400 jaar geleden voor de derde maal (dit keer met 2 schepen) om te zoeken naar een doorvaartmogelijkheid door de noordelijke IJszee. De Hollanders zochten naar een handelsroute naar o.a. China. Zoals we weten, van de geschiedenis-lessen lukte dat niet; zij raakten vast in het ijs en waren gedwongen op het eiland Nova Zembla te overwinteren. Stelt u zich eens voor: in een barre koude waar de zon maanden niet opkomt! Zou de natuur ons met de afgelopen winter een voorproefje hebben willen geven? Een van de schepelingen, Gerrit de Veer, heeft een dagboek (scheepsjournaal) bijgehouden. Het is bewaard gebleven en daaruit is veel over het verblijf in het "Behouden Huis" bekend geworden. Het z.g. Behouden Huis werd gebouwd en daarna eenvoudig ingericht. Gerrit de Veer schrijft dan: " Wij stelden our orlogie wederom dat de clock sloech" In december 1596 werd de temperatuur zo laag (er kwam zelfs ijs aan de binnenzijde van de wand!) dat de smering van het "orlogie" te stijf werd. Het uurwerk bleef staan en voor de verdere tijdmeting werd gebruik gemaakt van de zandloper. Waarom al deze herinneringen aan de kou?. Naast een aantal tentoonstellingen die aan deze gebeurtenis worden gewijd, zal de Vrienden Vereniging van het Zaans Uurwerken Museum ter gelegenheid van haar 10 jarig bestaan, aandacht gaan besteden aan het hiervoor genoemde "orlogie". Dat uurwerk is na 274 jaar dus in 1870, op de plaats van het Behouden Huis op Nova Zembla terug gevonden. Het blijkt een interessant en uniek uurwerk te zijn. In de volgende uitgave van TIJDSchrift zal daaraan een artikel worden gewijd.

C.J. Wijnberg Voorzitter Federatie.

EXCURSIES

Unieke excursie Glashütte

Dankzij het initiatief van de Heer P. Andriessen - hij houdt er op 20 april 1996 een lezing over- wordt alle klokkenvrienden een unieke mogelijkheid geboden om dit najaar Dresden te bezoeken en in het bijzonder de uurwerkindustrie te Glashütte.

Wij vertrekken vanuit een aantal opstapplaatsen op zaterdag 5 oktober 1996. De reis zal ongeveer 10 a 11 uur duren. Zondag bezoeken wij Dresden. Daar is genoeg te zien om de dag zeer goed door te komen. Maandag wordt besteed aan het bezoek aan de Glashütte en alles wat daar te zien is. Wij aanvaarden de terugreis op dinsdag 8 oktober. Wij erkennen dat het een lange reis wordt, maar het vele dat te zien en te horen is, rechtvaardigt volgens ons een langer verblijf. Voorzover het tot nu toe te overzien is en natuurlijk afhankelijk van het aantal deelnemers, zal de prijs voor de reis en het logies (met ontbijt) ongeveer fl 500- bedragen. Hier komen dan nog de kosten voor de maaltijden bij.

Nadere informatie kunt U krijgen bij de Heer Andriessen, tel 0164-23.44.64 of bij de Heer van Vliet, tel 0182-38.39.93.

U kunt zich voor deze excursie aanmelden door storting van een bedrag van fl. 100 op postgiro 2820594 ten name van Vereniging van Vrienden te Voorburg. Bij niet doorgaan van de tocht ontvangt U het bedrag volledig retour. Gaarne op het stortingsformulier vermelden om hoeveel personen het gaat en liefst ook Uw telefoonnummer.

Tot nu toe hebben 26 personen zich in beginsel voor deze excursie aangemeld dus het ziet er goed uit!.

(Zie ook pag. 5 en 6)

Zaans Uurwerkmuseum.

Jaarvergadering.

Het bestuur van de Vereniging Vrienden van het Zaans Uurwerkmuseum nodigt de leden uit tot het bijwonen van de jaarvergadering. Zoals gebruikelijk wordt na de pauze, dus na de jaarvergadering, een lezing gehouden. Dit jaar vonden wij de heer ing. W.L. Dorenbos (werkzaam bij de firma Reinder Kakes & Co te Zaandam, taxateurs-experts-make-lars og/rg) bereid een voordracht te houden over het onderwerp:

Preventie van het eerste uur

De heer Dorenbos heeft vele jaren ervaring als taxateur en schadeexpert. Het leek ons een interessant onderwerp, daar velen van ons één of meer kostbare en/of dierbare klokken bezitten, die zij niet gaarne door diefstal zouden willen verliezen. Zo zal een aantal invalshoeken betreffende uw hobby belicht worden, zoals "uw eigen werk", "uw bezit", gezien door de ogen van anderen, "uw eigen zwijgen", "uw bescherming", gezien door de ogen van anderen", "uw eigen zekerheid" en "uw bezit door anderen gewaardeerd".

Datum: 18 april

Tijd: 20.00 uur

Plaats: Het Zaans Uurwerkmuseum, Zaanse Schans, Zaandam.

Agenda.

- 1 - Opening
- 2 - Mededelingen en ingekomen stukken
- 3 - Notulen jaarvergadering d.d.
16 mei 1995
- 4 - Verslag secretaris
- 5 - Financieel verslag penningmeester
- 6 - Verkiezing bestuursleden:
Aftredend en herkiesbaar:
de heren C.J. Wijnberg en P.Tock
- 7 - Wat verder ter tafel komt
- 8 - Rondvraag
- 9 - Sluiting jaarvergadering.

PAUZE (tot ca. 21.00 uur)

lezing door de heer ing. W.L.Dorenbos

Bij deze lezing zijn tevens leden van andere verenigingen onder de federatie van harte welkom.

"Klokcontact"

Op zaterdag ochtend 4 november en 16 december j.l. werden contact bijeenkomsten gehouden. Gemiddeld 14 personen uit de bij de Federatie aangesloten verenigingen waren aanwezig. Een aantal van de bezoekers had weer werkstukken, gereedschappen, uurwerken en zelf gemaakte kasten meegenomen. Ook werd de replica van de "Barendsklok" in zijn afbouw stadium getoond, maar vooral besproken. Over verschillende details werd door de aanwezige deskundigen gediscussieerd. Ook is het telkens weer leuk om te zien hoe in de gesprekken en discussies regelmatig naar uurwerken in het museum wordt gelopen om een bepaalde mening te ondersteunen of zelfs te bewijzen. Van beide bijeenkomsten kan gesteld worden dat zij gezellig en leerzaam waren.

Lezing beschildering klokken

Op zaterdag 15 juni 1996 zal de Heer J. Zeeman in het Nederlands- Goud- Silver- en Klokken museum te Schoonhoven een lezing houden over de beschildering van met name Friese klokken en de mogelijkheden deze aan de hand daarvan te dateren. Hierbij zullen ook enige recentelijk naar voren gekomen nieuwe aspecten worden behandeld. Iedereen die hier belangstelling voor heeft wordt bij deze van harte uitgenodigd deze interessante lezing bij te wonen. Voor deze lezing, een initiatief van de Nederlandse sectie van AHS, zijn uiteraard alle bij onze federatie aangesloten leden welkom. Voor en na de lezing, die om 14.00 uur begint, is er alle gelegenheid om elkaar te ontmoeten en wie weet ook "inter-federale" contacten te leggen. En natuurlijk ook om het Museum weer eens met een bezoek te vereren.

SCHOONHOVEN

Lezing Glashütte

De Vereniging Schoonhoven houdt op zaterdag 20 april de jaarvergadering in restaurant "De Overkant", gelegen tegenover de R.K. kerk vlakbij het museum. Na afloop van de vergadering is er op 14.00 uur een lezing. Deze wordt gehouden door de heer P. Andriessen te Bergen op Zoom, over Glashütte. Daar zullen ook nadere details aan de orde komen over de excursie naar dat Mekka voor klokkenliefhebbers. Voor deze excursie hebben zich tot nu toe 26 belangstellenden aangemeld zodat het waarschijnlijk wordt dat hij ook inderdaad doorgaat. Zie verder de aankondiging over deze excursie.

Onlangs verwierf het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven een cesiumklok. Schenker was Hewlett Packard Nederland b.v. te Amstelveen. Deze klok heeft van 1975 t/m 1995 gefunctioneerd in het Van Swinden Laboratorium van het Nederlands Meetinstituut te Delft. De schenking kwam tot stand dsankzij bemiddeling van ing. G. de Jong van het Instituut, die in oktober vorig jaar de expositie 'Schatten van Vrienden' opende.

Het museum beschikte al over een kwartsklok die via radiogolven door een atoomklok wordt gesynchroniseerd maar heeft nu ook een moederklok. In de Klokkenzaal zijn zowel zeer oude klokken als het modernste uurwerk geëxposeerd. Er is een torenuurwerk uit 1543 met afwijking van zon'n twintig minuten per dag en de atoomklok die 1 seconde in 1 miljoen jaar afwijkt.

De foto toont directeur mevr.dr.s. G. Jager en de heer F. Alandt van Hewlett Packard bij de overhandiging van de klok.

Het bezoek aan Dresden en Glashütte.

Voor de leden van de bij de federatie aangesloten verenigingen is een reis naar de bakermat van de Duitse chronometer industrie in voorbereiding. Deskundige gids P.P.J.M. Andriessen geeft een voorbeschuwing.

De voor dit najaar geplande reis naar Dresden en Glashütte is een reis terug in de tijd en een kennismaking met het heden en een blik in de toekomst. De scheidslijn tussen verleden, heden en toekomst werd in grote mate bepaald door het vallen van de muur, de opheffing van de DDR en de daaropvolgende eenwording. Niet alleen in politiek maar ook in economisch en historisch opzicht is dit een direct voelbare mijlpaal. Dit is ook in Dresden en Glashütte zeker merkbaar, alleen al door het feit dat door de eenwording van de beide Duitslanden het mogelijk is zonder problemen deze plaatsen te bezoeken. Het zal een lange reis worden, die zeker de moeite waard zal zijn. Wie louter alleen voor de uurwerken er heen gaat, zal ervaren dat het museum in Glashütte niet groot is en nog geen internationale uitstraling heeft. Wie echter ook interesse heeft in de historie en ontwikkeling van dit uurwerkstadje kan er zeker de sfeer proeven en zien hoe Glashütte in het verleden er uitzag, hoe er gewerkt werd, en waar de toenmalige fabrikanten hun bedrijven hadden.

Het lijkt wel of er de tijd heeft stilgestaan. Hoewel de veranderingen nu snel plaatsvinden, vergeleken met mijn eerste bezoek kort na het vallen van de muur. Zo wil men b.v. ook het museum uitbreiden en meer allure geven, zodat het uiteindelijk internationale bekendheid krijgt. Het is een misverstand om te denken dat in Glashütte alleen maar uurwerken werden vervaardigd, er werden ook rekenmachines, meetinstrumenten, gereedschappen, raderloopwerken en b.v. ook tachometers gemaakt. In het museum wordt ook daaraan aandacht geschonken. De toekomst van Glashütte is thans afhankelijk hoe de huidige bedrijven inspelen op de markt. Zeker is het dat de nieuwe fabriek van Lange & Söhne, maar ook de huidige GUB(Glashütte Uhren Betrieb) streven naar uurwerken van een hoog kwaliteitsniveau, waar juist Glashütte van voor de oorlog ook om bekend stond. Dat deze buitengewoon goede naam ook nu nog telt bewijzen wel de veilingprijzen van oude en antieke Glashütte horloges. Blijkbaar beseft ook de Zwitserse uurwerkindustrie dit, want dankzij Duits/Zwitsers kapitaal en vooral recente Zwitserse know how is het voor deze uurwerkindustrie mogelijk om zich te handhaven. Dat het niet allemaal rozegeur en maneschijn is bewijst wel het hoge aantal werklozen. Werkten er in de DDR periode nog 2500 man bij de GUB, thans zijn het nog maar een kleine 175 man werkzaam in deze bedrijfstak, verdeeld over een vijftal bedrijven.

Het bezoek aan Dresden is eigenlijk alleen al de moeite van de reis waard, liefhebbers van cultuur, kunst, architectuur, maar ook natuur, zouden in deze stad met zijn omgeving makkelijk een vakantie van vele dagen kunnen doorbrengen. Wij zullen het helaas met een dag moeten doen. En ik denk dat menig- een in het gezelschap op dezelfde wijze zal reageren als mijn vrouw die na een dag "Dresden doen" me zie "hier wil ik beslist nog eens naar toe, maar dan wel langer". Deze helaas verschrikkelijk gebombardeerde stad, noemde men vroeger het Florence aan de Elbe. En gelukkig is daarvan nog wel wat overgebleven c.q. weer opgebouwd of nog in restauratie. Dresden lijkt dan nu wel één grote bouwput, er valt heel wat in te halen. Toch, als je bij de Hofkirche aan de oevers van de Elbe staat en je kijkt om je heen dan merk je daar niet veel van. Daar ervaar je de bijnaam Florence aan de Elbe. Bijzonder is het prachtige Zwinger, dat geheel werd ge-

restoreerd. Hier bevindt zich ook de mathe- matisch-fysikalischer- salon met daarin o.m. een fraaie collectie klokken en horloges, dit museum bezoeken we in ieder geval. In het Zwinger is ook ondergebracht een muse- um voor porselein en de Gemäldegalerie met een collectie schilderwerken van grote mees- ters. Deze collectie is internationaal ver- maard en het is er vaak erg druk in dit deel van het Zwinger. Wat U beslist moet zien in het Nimphenbad aan de zijkant van het Zwinger. Kortom indien U meer wilt zien dan alleen uurwerken, maar ook geïnteresseerd bent in het stadje Glashütte zelf, met zijn geschiedenis, en U wilt daarnaast eens ken- nismaken met de cultuurstad Dresden dan is deze reis beslist een aanrader. Gaarne wil ik U uitnodigen om mee te gaan, waar nodig zal ik uw gids zijn, ofwel zullen mijn relaties aldaar deze taak overnemen.

Piet Andriessen

VAKANTIEFLAT VOOR KLOKKENVRIENDEN

De Stichting Klokkegeluiden is eigenaar van een woning op de benedenverdieping van een flat aan de Boulevard in Egmond, dus aan zee, die beschikbaar is voor klokkenvrienden. Egmond is een badplaats met vele mogelijkheden. Behalve zee en strand bij de voordeur zijn er de

duinen. Egmond is een prima uitgangspunt voor wandelingen, fietstochten en autotochtjes. De woning heeft 6 slaapplekken en is prima onderhouden. De prijzen in het hoogseizoen variëren van f 625,- tot f 715,- per week exclusief f 35,- kosten en exclusief BTW. Voor nadere inlichtingen kunt u bellen met het secretariaat van de stichting: 0346-261473.

ADVERTENTIE

TE KOOP

17e en 18e eeuwse klokken gesigneerd:

Gabriel du VAL, Panier, Richard Fennell, Jacob Hasius, Willem van Daadelbeek, Jacob Nauta, F.de Beefe, L.v. Blade, Izaak Thuret, Louis Baronneau, Christoph Schöner, Richard Colsten, K.J. Kooges enz enz.

H.A.Weustink **Inkoop, verkoop**

Deldenerstraat 117, 7551 A.D. Hengelo (O), tef. 074- 291.43.95

Tandwieloverbrengingen voor astronomische uurwerken

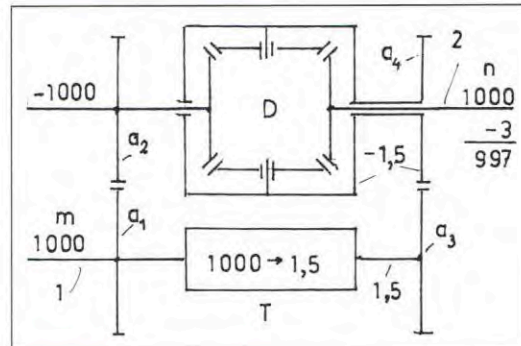
Dr Ir. A.H. Boerdijk.

Het gaat er hierbij om een overbrenging te vinden die m omwentelingen van de ingaande as omzet in n omwentelingen van de uitgaande as. Daarbij zijn m en n onderling ondeelbare hele getallen. Als alle factoren van mn voldoende klein zijn kan een conventionele overbrenging worden gebruikt. We beschouwen hier het vaak voorkomende geval waarin één of meer van deze factoren groter zijn dan het grootste aantal tanden dat we op een tandwiel willen toelaten. Een exacte conventionele tandwieloverbrenging is dan niet mogelijk. Een oplossing kan worden gevonden door m/n te vervangen door m'/n' , zodanig dat enerzijds een goede benadering wordt verkregen en anderzijds $m'n'$ uitsluitend voldoende kleine factoren bezit. We beschouwen een concreet geval: $m=1000$, $n=997$. Nu is 997 een priemgetal en ook de grootste factor voor mn . Dit getal is groter dan het praktisch mogelijke aantal tanden van een tandwiel. Een exacte conventionele overbrenging is dus niet mogelijk, een benadering is $m'=333(9.37)$, $n'=332(4.83)$. De grootste factor van $m'n'$ is 83. De relatieve fout is $3.10 \exp^{-6}$. Per omwenteling van de ingaande as blijft de uitgaande as $3,9''$ achter bij de gewenste stand. Bij 1000 omwentelingen van de ingaande as maakt de uitgaande as geen 997 maar 996,9969 omwentelingen, dus iets te weinig. Een betere benadering is $m'=667(23.29)$, $n'=665(5.7.19)$. De grootste factor van $m'n'$ is 29. De fout is de helft. De uitgaande as draait nu iets te veel.

Overbrengingen van deze soort hebben twee nadelen. In het algemeen zijn speciale tandwielen nodig. In onze voorbeelden zijn dit tandwielen met aantallen gelijk of deelbaar door 19, 23, 29, 37 en 83.

Zulke tandwielen zijn moeilijk te krijgen en duur. Ook zijn deze overbrengingen niet exact. In astronomische uurwerken draait in het algemeen elke as steeds in dezelfde richting. Een fout in de overbrenging maakt dan dat de afwijking van de uitgaande as steeds verder zal toenemen.

Laten we de conventionele tandwieloverbrenging eens in een nader licht zien, namelijk als een analoge computer die het aantal omwentelingen m van de ingaande as omzet in het aantal omwentelingen n van de uit-

gaande as. Deze omzetting gebeurt in stappen. Elke stap wordt uitgevoerd door een paar in elkaar grijpende tandwielen. Het aandrijvende tandwiel met p tanden en het aangedreven tandwiel met q tanden van elk paar vermenigvuldigen samen het aantal omwentelingen met p en delen door q . Vermenigvuldigen en delen zijn elementaire rekenkundige bewerkingen. Méér kan deze analoge computer blijkbaar niet. Maar er zijn nog twee andere elementaire rekenkundige bewerkingen: optellen en aftrekken. Deze kunnen mechanisch worden uitgevoerd door een differentieel. Laten we de rekenkracht van onze computer vergroten door er differentiëlen in op te nemen. Figuur 1 laat een toepassing zien van dit idee op de boven besproken overbrenging. De ingaande as 1 is langs twee wegen verbonden met de uitgaande as 2. De ene weg loopt via de gelijke tandwielen a_1 , a_2 en de centrale assen van het differentieel D . Langs deze weg veroorzaken 1000 omwentelingen van de as 1 1000 omwentelingen van de AS 2. De andere weg loopt via de tandwieloverbrenging T , met een reductie van 1000 tot 1,5, de gelijke tandwielen a_3 , a_4 en het huis van D , en veroorzaakt een draaiing van de as 2 over -3 omwentelingen. Deze as draait zodoende in totaal over $1000-3=997$ omwentelingen. Deze overbrenging is exact. Speciale tandwielen zijn niet nodig. De invoering van differentiëlen in conventionele tandwieloverbrengingen is een wezenlijke verbetering, die het mogelijk maakt voor willekeurige waarden van m en n exacte overbrengingen te maken waarbij uitsluitend tandwielen worden gebruikt uit een willekeurig gekozen assortiment

Litteratuur:
Boerdijk A.H., A new aspect in the calculation of toothed gearing. *De Ingenieur*, 64, W 63-65, 1952.

Goedkoop of miskoop

Een veilingverhaal

Frank Reith.

Bij één van de bekende veilinghuizen wordt een Engelse Bracket klok aangeboden welke in de catalogus vermeld staat als "Georgian". De maker: John Trubshaw - London.

Een veilingmeester vertelt mij, dat hij deze maker niet in een register heeft kunnen vinden. Als tweede opmerking vermeldt hij, dat de klok er niet goed uitziet.

John Trubshaw is in ieder gebruikelijk register te vinden, dus dat had bij de veiling bekend kunnen zijn. De tweede opmerking spreek mij wel zeer aan. De uitdrukking "samengestelde klok" is een understatement, het ziet er echt uit als een samengeraapt boeltje (zie foto 1).

Een dealer zal zo'n klok geen blik waardig achten. Ook een serieuze verzamelaar en

vooral de iets meer kapitaalkrachtige zal er met een bocht omheen lopen. Gelukkig maar, want zo blijft er voor de (echte) amateur ook nog iets over!

Het uurwerk heeft een prachtige gegraveerde achterplaat en kloof (zie foto's 2 en 3). Een lege hoek in het uurwerk staart mij aan. Het repetitiewerk (voor de kwartierslagen) ontbreekt volledig. De kast maakt een vreemde indruk (zie foto). Het is in principe wel oud, maar het deurtje met ronde opening en de ronde beschilderde wijzerplaat zijn duidelijk van latere datum. Hetzelfde geldt voor de wijzers en de messing sierstukken in de zijpanelen. Op de keeper beschouwd ziet het er niet uit. Maar toch... intrigeert het mij en begint het te kriebelen. Is het misschien niet zo als het eruit ziet? Zijn er toch onderdelen die wel degelijk bij elkaar horen? Wat is eigenlijk de geschiedenis van zo'n klok?

Enfin, na enig gearzel toch maar een schriftelijk bod achterlaten en de volgende dag gebeld. Inderdaad, niemand was geïnteresseerd en ik ben de eigenaar van de klok geworden voor een bedrag, dat nog aanzienlijk lager ligt dan mijn bod!

Dan wordt het spannend. Je haalt zo'n ding op en het uur van de waarheid nadert: "goedkoop of miskoop". Thuis aangekomen blijkt, dat het uurwerk, zowel gaande als slagwerk, prima functioneren. Dat is een goed begin.

Vervolgens de zaak onderzoeken en gedeeltelijk demonteren.

John Trubshaw werd leerling in 1679 en mocht zich van de Clockmakers Company vrij vestigen in 1686. Werk van hem is (was) onderdeel van de Wetherfield en Dennison verzamelingen. Ook zijn er uurwerken van hem in het Victoria & Albert Museum. In 1714 werd hij "Warden" van de Clockmakers Company. De gravering van zijn naam op de achterplaat is mooi dui-

2

3

delijk en echt (zie foto 2). Tot zover ziet het er hoopvol uit.

Het uurwerk zelf heeft twee snekken en een spilgang. Dit werd nooit op ankerang omgebouwd. De spil zelf lijkt aan vervanging toe. Het zaagslagwerk is tussen de platinen geplaatst en dat is een vroege constructie. Het hele uurwerk lijkt als twee druppels water op een uurwerk van John Clowes, uitgebreid beschreven in "Early English Clocks" (Dawson, Drover and Parkes) pagina 401 t/m 406. De kloof van het John Trubshaw uurwerk is identiek met de kloof gebruikt door John Clowes. Ook Richard Fennel gebruikt exact dezelfde kloof in 1690. (zie foto 3).

Het repetitiewerk voor maar liefst 5 bellen werd eruit gesloopt. Alles is weg, veertrommel, wielen, windvleugel, lichters, drukveren en de bellen zelf. Zelfs de trapschijf voor de 4 kwartieren verdween. Een degelijk stukje sloopwerk. Overigens niet zo verwonderlijk. Het repeteermechaniek was gevoelig voor storingen, de uurwerkreparateurs hadden er een hekel aan en de praktische waarde verdween al snel. De constructie van het repeteerwerk is nogal apart maar nog goed te achterhalen. Niet alles is dus rozegeur en maneschijn!

Zoals beschreven wordt in "Early English Clocks" (blz 401) doken er eind 1600 uurwerken op onder bekende namen (Henry Jones, John Clowes e.a.) waar nu ook John Trubshaw aan toegevoegd moet worden, waarvan het vakmanschap als grof (coarse) en slordig (sloppy) afgedaan wordt. In kan dit onderschrijven. Het is een raadsel wat de exacte oorsprong van deze uurwerken is, maar het is verwonderlijk om te zien, dat de klokkenmaker kennelijk tijdens de bouw misrekeningen maakte en nogal ingrijpende en minder fraaie constructieve veranderingen aanbracht wat niet in het zicht zit hoeft niet mooi afgewerkt te zijn!

Daarbij gevoegd de reparateurs, die er de laatste 300 jaar aan sleutelden en beslist niet allemaal even netjes werkten. Alles bij elkaar is er wel wat aan op te knappen. De leeftijd van het uurwerk kan betrekkelijk nauwkeurig op 1695 worden geschat. Vervolgens het "mysterie wijzerplaat". (zie foto 4) De vier kleine engeltjes (grof gegoten en nieuw) werden er onlangs door een onverlaat met velpon opgeplakt. Die kunnen wij vergeten.

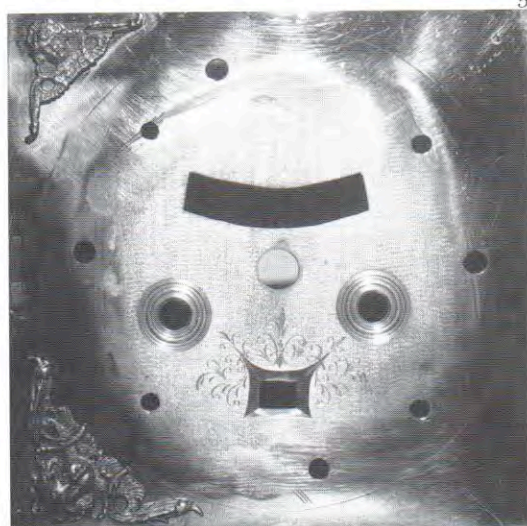
De ronde wijzerplaat is beschilderd messing. Let wel, gemaakt van een handmatig gevulde gegoten plaat. De ombouw vond

4

niet recentelijk plaats. Deze ronde plaat eraf gehaald en dan komt de verrassing. De oorspronkelijke plaat van John Trubshaw klok werd gehandhaafd. Zelfs het verguldsel is na 300 jaar in redelijke staat. De gaten voor de hoekversieringen werden opgestopt, evenals de gaten voor de rollen t.b.v. de datumring. Op de foto heb ik één engeltje aangebracht zoals het hoort te zijn (zie foto's 5 en 6).

Tot slot de kast. Mooi gemaakt van eiken belijmd met (dik) ebbenhout. Het voordeurtje is van nieuwere datum, hoewel ook oud. De vergulde ring om de ronde opening is niet van geforceerd materiaal, maar gegoten. De hoekversieringen op het deurtje zijn oud

5

en weinig voorkomend: het z.g. "Scallop Fan" patroon gebruikt na 1735. (zie foto 7) De wijzers zijn oud, maar van het model 1650-1760. De sierstukken in de zij-Openingen zijn uit gegoten platen handmatig gezaagd in het z.g. fish-scale motief. Dit werd populair in 1760-1765.

Afgezien van een ombouw (midden 18e eeuw?) is er eigenlijk geen reden om te twifelen aan de echtheid van de kast. Ook de kans, dat dit bij het uurwerk hoort lijkt mij groot. Het past té goed. De opening voor het trekkoortje zit precies op de juiste plaats voor het nogal aparte repeteersysteem, zoals dat er eens uitzag. De bovenkant van de kast laat een eerste aanzet zien in de overgang van "dome top" naar "inverted bell top" Dit begon in 1690 en was in 1715 voltooid. Tussen 1715 en 1720 kregen de wijzerplaten een toeg en werden de kasten een stuk hoger. Al met al is een datum van 1695 ook voor de kast aannemelijk.

Wat is er nu met zo'n klok gebeurd? Het volgende is door mij verzonnen. Mr "X" in Londen koopt in 1695 een klok van John Trubshaw met een repetitiewerk voor 5 belen. Een hele investering in die tijd. De klok is een pronkstuk in het huis van Mr "X". Een 70 jaar later is de klok via zijn zoon bij een kleinzoon terecht gekomen. Wij leven nu in een andere tijd. In Londen zet John Ellicot als eminente klokkenmaker een nieuwe trend. Kleine sobere kasten. Ronde wijzerplaten (verzilverd, geëmailleerd of geschilderd) met hoekversieringen op het voordeurtje. Verder ornamenten in de zij-kanten met het strakke, moderne fish-scale motief. De kleinzoon van Mr "X" denkt nu: "ombouwen die oude klok van grootvader!" En dit wordt heel goed uitgevoerd. Jammergenoeg verdwijnen er wel wat onderdelen op de schroothoop, zoals de cijferring, datumwerk, wijzers, zij-kanten. Als het repeteerwerk toen nog niet verdwenen was, werd het er zeker nu uitgesloopt. En zo ging in de volgende 230 jaar de klok als een pseudo John Trubshaw door het leven. Bovenstaand verhaal is pure fantasie en niet te bewijzen maar wel heel goed mogelijk.

De vraag is nu: wat te doen met de restanten, die wel bij elkaar horen? In Engeland is een handgegraveerde cijferring in 1695 stijl te bestellen. Hetzelfde geldt voor een handgegraveerde datumring en handgezaagde wijzers. Een nieuw voordeurtje is te maken. Het zaagwerk van de zijversieringen in oude stijl rankenmotief durf ik zelf aan. ik ben van mening, dat getracht moet worden het geheel terug te brengen in oorspronkelijke staat zoals de maker het heeft bedoeld.

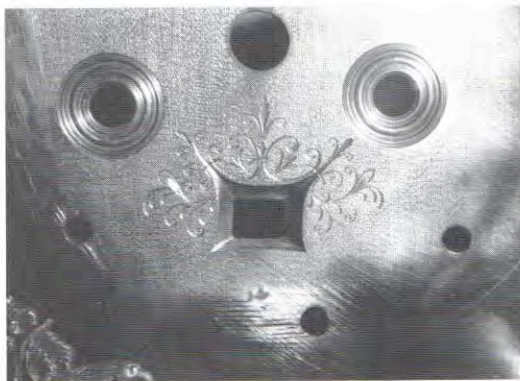
En nu hoop ik maar, da er een discussie losbarst. ik weet het, veel klokkenvrienden vinden, dat ook de veranderingen (en zeker

als die oud zijn) een deel van de geschiedenis van de klok zijn. Die moet men ongemoeid laten. Commentaar zal door de redactie graag in ontvangst genomen worden. Of wie schrijft hierover eens een artikel?

Nog even iets over het repeteersysteem. Ik weet niet of ik het aandurf om dit te reconstrueren. Zijn er lezers, die mij kunnen vertellen hoe de 5 bellen gestemd moeten zijn? En in welke volgorde deze aangeslagen worden? is er sprake van een soort melodie of "chime"?

Afsluitend de moraal van mijn verhaal. Er zijn veilinghuizen in Nederland, waar men zelf niet goed weet wat men in huis heeft. Evenzeer is het waar, dat er soms stukken zijn waarvan handelaren en verzamelaars niets willen weten, maar die voor de amateur klokkenliefhebber heel interessant zijn. Ook komt het voor, dat er aan zaken voorbij gelopen wordt, omdat de kijkers niet goed kijken. Dat maakt ieder veilingbezoek zo spannend!

De amateur klokkenliefhebber c.q. restaurateur kan, mits hij goed geoutilleerd is en het vak redelijk beheerst, heel goed werk doen. Bij een hobby kost tijd namelijk geen geld. Dat is het voordeel. Zo kunnen klokken voor het nageslacht bewaard blijven, die door de professionelen als hopeloze gevallen worden afgeschreven.

6

7

**Venema
Antiques**

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

**KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELEN**

Rijksweg 19
6996 AA Drempt/Holland

Telefoon 0313 - 473465
Telefax 0313 - 471633

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

Herstel van een Torenuurwerk in Paramaribo

Toine Daelmans

*De toren met wijzer en
wijzerplaat van de
Toren van Financiën.*

In de middeleeuwen ontwikkelde zich in de steden allerlei industrieën en in het bijzonder de textielindustrie. De dagindeling van de werkers werd bepaald door het luiden van een klok; voor het begin van de werkzaamheden, de onderbreking voor de maaltijden en het einde van de dag. De luidklok of beter de luidklokken want ze waren talrijk, werden vaak geplaatst in de toren van de kerk.

De organisatie van de stad en de industrieën werden in de loop der jaren steeds strakker, met als gevolg een groter behoefte aan tijdaanduiding. Er werd een uurwerk in de toren geplaatst voor het bedienen van de klok, die de uren aangaf. Toen de nauwkeurigheid van de uurwerken toenam werd het mogelijk en zinvol een wijzer met wijzerplaat aan te brengen.

De kosten voor het installeren van een torenuurwerk zal niet gering zijn geweest en het is aan te nemen dat de beslissing van een stadsbestuur om een torenuurwerk te plaatsen mede werd ingegeven door plaatselijke trots. Deze ontwikkeling heeft er toe geleid dat een kerk zonder uurwerk en wijzerplaat niet meer compleet was. Ook op andere belangrijke gebouwen zoals stadhuizen en kastelen werd een torenklok geïnstalleerd; men kon immers niet achter blijven.

In latere eeuwen werd bij het ontwerp van vele stadhuizen, kastelen of heerlijkheden een uurwerk met wijzerplaat een integraal deel van de voorgevel en vaak de klok in een torentje ondergebracht.

Hieraan hebben wij te danken dat vele oude gebouwen zoals kastelen en stadhuizen zijn voorzien van een klok. Helaas zijn vele oude

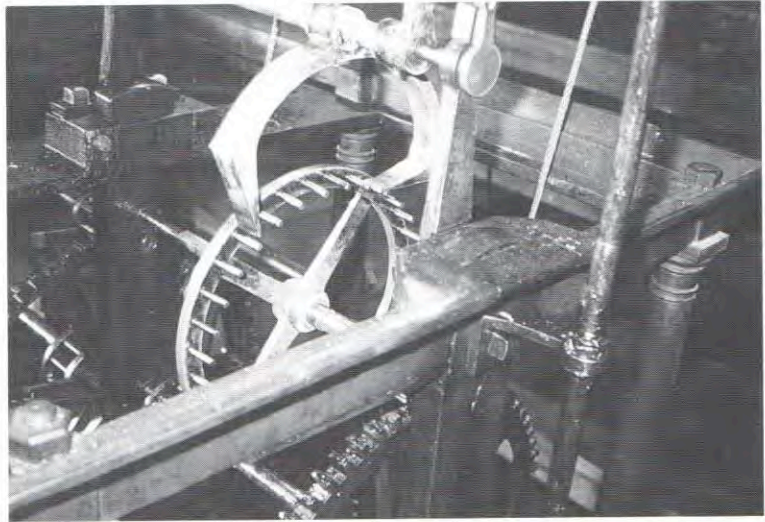
uurwerken vervangen door elektrisch aangedreven uurwerken en vaak werken de mechanische torenuurwerken niet meer en staan de wijzers stil.

Dezelfde ontwikkeling in Nederland geldt ook voor Europa en ook ver buiten Nederland zoals in Suriname waarbij de bouw van belangrijke gebouwen duidelijk een Nederlandse invloed is te onderkennen. Zo ook in Paramaribo; het gebouw van Financiën is voorzien van een toren met een torenuurwerk en luidklokken (figuur 1), die vroeger de officiële tijd in Suriname aangaf. Dit uurwerk stond al 20 jaar stil tot ergernis van velen.

Dit was ook het geval met de Nederlandse ambassadeur in Paramaribo, Schelto baron van Heemstra, die uitzicht heeft op het torentje, met de wijzerplaat en wijzers. De ambassadeur heeft enige tijd geleden het initiatief genomen om het mechanische torenuurwerk weer tot leven te laten komen. Zijn gelukkig initiatief tezamen met de Surinaamse autoriteiten heeft er toe geleid dat de auteur opdracht kreeg om ter plaatse het uurwerk te inspecteren en te herstellen.

Bij de eerste inspectie van het uurwerk bleek dat het anker ernstig beschadigd was, de pennen in het pennenrad (figuur 2) verbogen en het rad zelf los op de as zat. Ook bleek de meenemer van de slinger los te zitten. Figuur 3 geeft een indruk het gehele uurwerk weer. Het torenuurwerk bevat zoals duidelijk is en behoort, een uurwerk en een slagwerk. Als datum van de fabricatie wordt ca. 1860 aangehouden. Het frame met de pilaren en de strippen waarin de lagers zijn gemonteerd zijn van gietijzer. Het uurwerk en het slagwerk zijn achter elkaar in het verlengde geplaatst (end to end opstelling). De hoofdafmetingen zijn: 100 x 80 x 120 cm. Het uurwerk is waarschijnlijk van Amerikaanse origine hoewel waarschijnlijk ook Spaanse of Portugese invloed mede de opbouw heeft bepaald. De lengte van de slinger bedraagt niet minder dan 4 m wat overeenkomt met een slinger-tijd van 2 sec. (dus een gehele periode van 4 sec.) Het gewicht van de slingerlens wordt geschat op 2,5 kg. De slinger hangt aan een externe balk.

Het gewicht voor de aandrijving wordt geschat op 200 kg per stuk. Het gewicht hangt aan vier strengen wat wordt bereikt door een dubbele katrol aan het plafond en in boven op de gewichten. De gewichten dienen om de twee dagen te worden opgedraaid.

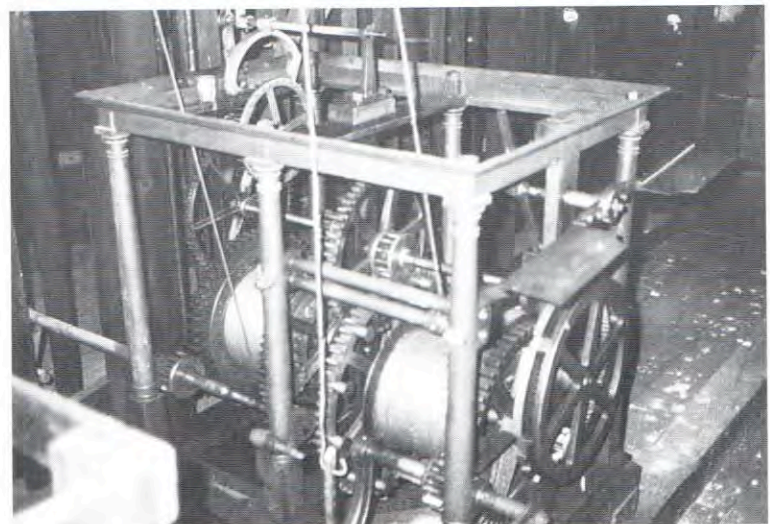

Het anker met pennenrad

De uitvoering van het pennen wiel en anker, zoals uit figuur 2 blijkt is opmerkelijk te noemen en uniek. De fabrikant van de slagklok is Petit en Fritsen te Aarle Rixtel en de klok is in 1839 gegoten.

Met behulp van plaatselijk bankwerkers werd allereerst het anker hersteld door o.a. een afgebroken gedeelte van de rechterarm te vervangen en in de goede vorm te brengen. Ook dienden de pennen weer in de goede stand te worden gebracht. Hetzelfde gold voor het vast zetten van het pennenrad en andere noodzakelijk herstellingen. Na het schoonmaken van de onderdelen en het weer monteren loopt het torenuurwerk weer en doet het slagwerk wat het moet doen en is het uurwerk weer tot leven gebracht tot vreugde van de bewoners van Paramaribo. Tevens is aan de beheerders instructie gegeven hoe het uurwerk op te winden en te onderhouden, wat vaak het zwakke punt is.

Het aanzicht van het uurwerk.

Opmerkelijk is ook het systeem om de wijzers bij te stellen als het uurwerk van slag is. Zoals midden in de foto in figuur 2 te zien is, rust het aseinde van het anker, tegen een messing schijf, die aan de top is vergrendeld. Door deze schijf te verwijderen is het mogelijk de as van het anker te verschuiven zodat het penneblad vrij komt en dus verplaatst kan worden. Als de klok achter loopt is dit niet een probleem, want dan zal het penneblad onder invloed van het aandrijvende gewicht gaan draaien. De moeilijkheid is het stoppen van het draaiende rad en als dit te abrupt gebeurt zullen de pennebladen en het anker grote stoten ondergaan. Kennelijk is dat vroeger gebeurd met als gevolg dat de pennebladen scheef stonden en het anker ernstig beschadigd was. Het herstel van het uurwerk trok veel belangstelling zowel van de autoriteiten als

de pers en in de Surinaamse pers en in het avondnieuws van de televisie werd er dan ook uitvoerig aandacht aan besteed. De behuizing van de klok in de Toren van Financiën zal ook worden hersteld zover als dat nodig is. Deze renovatiewerkzaamheden zijn een cadeau van de gemeente Amsterdam en is de afsluiting van een gelukkig herstelproces van een torenuurwerk met omgeving.

Toen het bekend werd dat het uurwerk hersteld werd, greep men de gelegenheid aan om de auteur te vragen een ander torenuurwerk ter plaatse te repareren. Dit uit 1907 stammende uurwerk was vervaardigd door A. Vos te Nuenen. Gelukkig waren van dit uurwerk alleen de palletten ontregeld en na bijstellen en een goede smerbeurt liep dit uurwerk ook weer.

Jaap Zeeman sprak met:

Henri Aloysius Verhaard, een van de laatste Meester Horlogemakers van Nederland

De Heer Jaap Zeeman, voorzitter van de Dutch Section van de Antiquarium Horological Society, heeft op zich genomen voor TIJDSchrift enige interviews te houden met uurwerkmakers van de oude stempel. Zijn eerste ontmoeting is met de Heer H.A Verhaard, in 1908 in Rotterdam geboren.

Als ik mijn hand uitsteek naar het knopje van de bel, gaat de deur vanzelf al open en verschijnt Mevrouw Verhaard breed glimlachend in de deuropening. De files hadden me weer eens parten gespeeld en dus begon het gesprek met deze specialist in precisie-tijdmetering niet op de afgesproken tijd. Geen beletsel overigens voor een onderhoudende ochtend, die begint met een geurige kop koffie. Ik kijk ondertussen wel heimelijk om me heen en constateer

dat het onderwerp tijdmetering niet alleen maar een "vak" was voor mijn gastheer, maar dat de schoonheid van de antieke klok in het algemeen hem zeker niet is ontgaan. Ongemerkt gaat het gesprek in de richting van de jeugd van de Heer Verhaard.

Als kleine jongen was het omgaan met klokken en andere uurwerken voor mij dagelijks brood. Mijn vader was een chronometer-reparateur, hetgeen in een havenstad als Rotterdam een behoorlijke boterham opleverde. Mijn grootvader had het chronometer-vak geleerd in Altona Hamburg en hij werkte daar ook. Dus rolde ik als vanzelf in dit beroep, maar de tijden waren wel aan het veranderen. We spreken nu over de periode rondom 1925. De plaatsbepaling op schepen met behulp van een traditionele chronometer had zijn tijd gehad. Langzaam werd overgeschakeld op radiografische tijd-

melding. Ze gingen nog wel mee aan boord, maar het radio-tijdsein was de standaard. Ik heb de eerste wereldoorlog nog meege- maakt en al waren wij neutraal, we merkten er wel degelijk de gevolgen van. Ook toen al kochten de Duitsers veel strategische materialen, zoals staal en koper hier weg, om ze voor hun oorlogsindustrie te gebruiken. het was dus moeilijk om aan nieuw materiaal te komen en we moesten vaak onze toevlucht nemen tot de sloop. Mijn vader ging een paar keer in de week, vaak met mij aan de hand, naar de markt op de Goudsesingel. Daar stonden altijd wel een paar zinken penduletjes bij de kooplui en daar had mijn vader belangstelling voor. Meestal kocht hij ze voor een gulden of zes. Als de koop gesloten was, probeerde hij het kastje meteen weer terug te verkopen voor een gulden. Dat lukte vaak en dan had hij een pendule werk voor vijf gulden. De losse werken werden op een plank in de werkplaats gezet en als hij er een stuk of tien verzameld had, dan gingen we naar den Haag. Naar een firma, die zich specialiseerde in het vervaardigen van kopieën van antieke klokken. Die kochten dan die werken van mijn vader voor acht tot tien gulden per stuk en plaatsen ze in nieuwe tafelklok-kasten, die volgens het traditionele Engelse model werden gemaakt. Dat scheelde ze veel werk en (schaars) materiaal.

Ik denk, dat ik toen al een gevoel had voor wat mooi was en minder mooi was. Er stond een keer een pendule, die me veel mooier

leek dan de andere, die wij altijd kochten en ik probeerde mijn vaders aandacht te trekken om hem dat te vragen. Hij reageerde echter zoals zoveel vaders dat in die tijd deden met de woorden: Houd je mond, je weet, als ouderen spreken, moeten kinderen zwijgen! Toen de koop was gesloten en de kast weer retour ging naar de koopman zei ik even later, dat ik dacht, dat het een bronzen kast was en geen zinken. Waarop mijn vader vroeg: waarom heb je dat dan niet gezegd? Toen we terug gingen bleek ik gelijk te hebben, maar de koopman wilde hem niet meer verkopen.

Deze manier van handeldrijven bleek echter beperkt tot de oorlogstijd, daarna kreeg het leven weer een wat normalere loop. Zoals gezegd: de chronometermakers en -reparateurs beleefden geen goede tijden en namen als o.a. Seckel, Dupont, De Casseres en Dansberg verdwenen één voor één van het toneel. De firma Observator was nog de langstbestaande. Tot na WO II was ze te Rotterdam gevestigd.

Wij schakelden dus gedeeltelijk over naar een "burger"-klokkenwinkel, waarin we ons toch probeerden te onderscheiden door een goed vakmanschap. Maar ja, die prijzen waarvoor we toen werkten! De Heer Verhaard laat me een wekker zien, waarop staat H.A. Verhaard gedipl. opticien-horlogemaker-goudsmit Zwaanshals 239.

Zo'n wekker repareren kostte F 0,75. En de mensen, die hem brachten zeiden er vaak bij, dat hij dezelfde dag nog klaar moet zijn,

Prijscourant 1913
met uiterste Nettoprijzen.

KAREL LENGES & ZONEN, TEGELEN
Grootste Verzandhuis in Rijwiel en Naaimachines, Wapens, enz.

Practische benodigdheden voor iedereen.

Allerfijnste wekkers van prima kwaliteit.

Met onderstaande uurwerken brengen wij een collectie eerste klas wekkers in den handel, welke alle, van af de goedkoopste tot en met de duurste soorten, uit prima materiaal vervaardigd zijn en daarom door iedereen wegens hunne groote betrouwbaarheid en duurzaamheid gekocht worden. De vernikkeling en verkopering der ombuisen of helien zijn van prima uitvoering en bijzonder

sold en houdbaar. Alle wekkers worden, voordat ze verzonden worden, door bekwaame vaklieden gefunctioneerd en geregeid, zoodat het niet noodig is, dit bij ontvangst dooreen horlogemaker te laten doen.

Eerste klas gangwerk.

No. 396. Goedkope wekker, goedkoop, doch goede kwaliteit in fijn vernikkelde uitvoering, met luiddinkende bel en alstel-inrichting wilt cijferblad met secondenwijzer en blauwe, stalen wijzers. Elegante en zeer gewilde wekker. Prijs **95 ct.**

Luiden toon.

No. 397. Solide wekker, in fijn vernikkelde uitvoering met ankerswerk en secondenwijzer. In alle klokken

Zuiver loopend.

No. 398. Wekker, prachtig model, met 2 hor-monisch gestemde belien, kwaliteit van accuraatheid-inrichting voorzien. Prijs wilt cijferblad met

No. 399. Wekker, fijn verwerkt en gepolijst, met luiddinkende belien, zeer solid, duurzaam werk. Cijferblad met Romeinsche cijfers, secondenwijzer

15

Een theorie-examen in de jaren vijftig. In het midden de heer Verhaard.

omdat vader de volgende ochtend om vier uur op moest. Wanneer dat niet ging, kregen ze soms een andere wekker mee om niet in de problemen te komen. Niet altijd werd deze wekker ook weer teruggebracht. Toen dat een paar keer was voorgekomen, werden wekkers nog wel meegegeven, maar Verhaard wond de wekker op, informeerde naar de wektijd, stelde deze in en draaide vervolgens de opwindsleutel eraf. Zo was hij maar een dag bruikbaar en alle uitleenwekkers kwamen keurig terug.

De Heer Verhaard (Lou) is Meester Horlogemaker. Wat hield dat precies in? Wel, je had vier diploma's in ons vak. Het detaillistendiploma, nou dat stelde niet veel voor.

Dan had je het bedienden diploma. De kandidaat kreeg een defect cylinderhorloge en moest daar een nieuwe cylinder inzetten. Hij hoefde geen enkel onderdeel zelf te maken, hij moest alles alleen maar monteren. Hij moest wel een z.g. "kruiwagen" maken (een voorziening om de diepte van de gang af te stellen) en de steengaten. Kon hij dat, dan slaagde hij en mocht bijvoorbeeld een eigen zaak openen.

Je had ook het leerlingen diploma. Daarvoor moest je een complete palling kunnen maken, het palrad, de pal en de veer. Wilde je jezelf Meester kunnen noemen, dan moest je eerst een werkstuk maken, dat bestond uit het vervaardigen van een anker, een balans en een kloof met de bijbehorende steengaten. Het ankerrad kreeg je. Verhaard probeert mij uit te leggen hoe steengaten werden gemaakt en hoe de stenen erin werden gepast en vastgezet en dat blijkt een zeer secuur werkje te zijn, wat weinig tegenwoordige horlogemakers nog kunnen. Ook het doorboren van de stenen moest de kandidaat-meester zelf doen. Op het eigenlijke examen moest je in enkele uren een balans draaien en een Spiral-Bréguet vervaardi-

gen en afregelen voor een bestaand horloge. Dit aangevuld met de nodige theoretische en enige historische kennis vormde het totale pakket van het examen.

Niet gering. Met enige trots vertelt de Heer Verhaard me, dat er ongeveer maar vijf en twintig Meesters in Nederland waren gevestigd. "Ik was een van de laatsten, of misschien wel de laatste, die het examen in Nederland heeft gedaan" voegt hij er nog aan toe.

Het is begrijpelijk, dat zoveel vakmanschap klandizie aantrok en in de loop van de jaren zijn ontelbare onwillige uurwerken in handen van horlogemaker Verhaard veranderd in betrouwbare tijdmeters.

Het was de begintijd van de polshorloges. Veel mannen hadden in die tijd zakhorloges en de dames droegen vaak een horloge aan een ketting om de hals. Toen de polshorloges in de mode kwamen, kregen we veel verzoeken om hanghorloges in polshorloges te veranderen. Daartoe waren speciale metalen bandjes in de handel met een verende klem, waarin die kleine horloges pasten. Omdat de wijzerplaat dan niet goed af te lezen was moesten we die 90 _ draaien. Deze "overgangfase" duurde niet erg lang. Al gauw kochten de meeste mensen een polshorloge, dat als zodanig was gemaakt. Er waren toen nog twee duidelijk te onderscheiden soorten: de cylinder en de ankerhorloges. Ze kostten respectievelijk F 9,- en F 15,- voor een horloge van behoorlijke kwaliteit. Cylinderpolshorloges hadden het nadeel dat je er voorzichtig mee moest zijn. De cylinder was een kwetsbaar onderdeel en kon makkelijk breken. Het repareren (schoonmaken, onderdeel vervangen) van een dergelijk horloge kostte F 2,50 à F3,00 (een wijzer F 0,25 - F 0,50, een glas F 0,25) dat betekende in die tijd wel, dat het hele horloge uit elkaar ging en dat alle onderdeeltjes stuk voor stuk werden schoongemaakt. De ultrasoon-schoonmaakmachine moest nog worden ontwikkeld.

Na ca. 1940 kwamen er weinig cylinderhorloges meer op de markt. Alle fabrikanten stapten over op de ankergang.

Onze reparaties regelden wij af op ons eigen precisie uurwerk, een reguleur van Arnold & Dent. Sommige horlogemakers gebruikten er een Weense reguleur voor met uitsluitend gaand werk. Nog anderen maakten zelf hun reguleur, waarvoor ze het ébauche meestal uit Duitsland betrokken.

Maar ik herinner me ook, dat mijn vader, voor hij zijn wekelijkse opwindronde door de stad deed, zijn Waltham-horloge gelijk zette op het elektrische uurwerk van een naburige school. Dat was een Grau Wagner klok, waarvan de minuutwijzer elke minuut versprong. Ik moest dan op straat gaan staan en als de wijzer versprong, dan moest ik me omdraaien en hem een teken geven. "Maar

niet te duidelijk, hoor want de mensen hoeven niet te zien, dat wij de tijdstandaard van die schoolklok afhalen", zei hij tegen me. En dat terwijl er in de etalage een chronometer lopend stond opgesteld met daarbij de tekst: "De Juiste Tijd".

Door inruil op de aankoop van een Duitse reguleur (Junghans, Haas, Becker e.a.) van F 7,- of F 8,- verkregen we nogal wat staartklokken. De inruilprijs bedroeg meestal F 1,-. Soms was het koperwerk meer waard en mijn vader vervaardigde nogal eens de strafmaatregel: staartklokken slopen uit. Er zullen nog wel een paar oudere klokkenmakers rondlopen, die dit werkje ook uit de praktijk kennen.

Het wordt duidelijk, dat er onnoemelijk veel van deze klokken gemaakt moeten zijn, gezien het aantal, dat nog altijd wordt aangeboden op veilingen, in de antiekhandel etc.

Mijn vader ging ook wel eens met een stoomtrammetje naar Oud-Beijerland, waar hij bij een "antiek" handelaar soms een paar staartklokken opkocht. Hij zat er een keer met tien in de tram, toen verderop een collega instapte en vroeg of die klokken te koop waren. Hij verkocht hem, de hele partij met f 5,- winst. Een heel bedrag, als je weet dat een brood toen F 0,08 kostte en een rit met de tram door heel Rotterdam F 0,10.

Een kennis van mijn vader bracht een keer een lantaarnklok mee uit Engeland. Dat was iets heel bijzonders, want niemand reisde en buitenlandse klokken waren hier vrijwel onbekend. Mijn oom Willem zag de klok en wilde hem namaken. Het was en handige man en toen hij alle wielen had meegenomen en thuis had overgetekend, lukte het hem werkelijk die klok te kopiëren. Mijn vader, die dat op zijn beurt zag, ontwikkelde een slim plannetje om iets te verdienen in de crisistijd. Hij ging naar de winkel van H. Overstrijdt, in die tijd een bekende horloge- en klokkenzaak in Rotterdam en vroeg of deze interesse had om een dergelijk klok (hij had de originele mee) in de winkel te hangen. Dat hadden ze wel oren naar en vader beloofde er voor te zullen zorgen. Materiaal was schaars en uiteindelijk vond hij een oud koperen naambord, dat de goede dikte messing zou kunnen opleveren. Hij deed veel moeite de letters eruit te schuren en dat lukte.

Oom Willem, die af en toe eens langs kwam, informeerde langs zijn neus weg, wat vader toch aan het doen was en deze vertelde hem van Overstrijdt, die wel zo'n klok wilde kopen. Toen na een week stevig doorwerken mijn vader contact opnam met Overstrijdt, zei deze hem juist zo'n klok te hebben gekocht. Van Oom Willem....

Een uurwerk uit een staande klok met scheepjes was op een keer zo verleidelijk voor mijn vader, dat hij het van de koopman

kocht, die het aan een touw op zijn rug de winkel binnendroeg. Hij moest er f 150,- voor neerleggen, wat eigenlijk heel veel was. Toch lukte het hem het uurwerk met vijftig gulden winst door te verkopen aan een collega. Die kwam echter een uurtje later opgewonden de winkel in en vertelde, dat zijn vrouw razend was geworden omdat hij zoveel geld had besteed, aan iets dat in haar ogen waardeloos was. Mijn vader begreep de ernst van de situatie en samen gingen ze naar den Haag, naar de reeds genoemde firma, die het uurwerk voor F 200 overnam. Als kind begreep ik toen niet helemaal, waarom mijn vader die F 50,- niet zelf wilde verdienen.

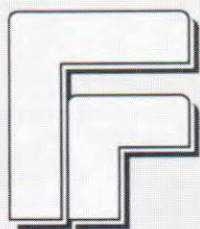
De anekdotes volgen elkaar in rap tempo op, maar ik kan niet weggaan zonder een blik te hebben geworpen op de collectie gereedschap, stammend uit het familie atelier.

Vader en zoon hebben hiermee hun leven lang gewerkt en ik kijk mijn ogen uit. Oudere en ook wat nieuwere draaibankjes, tappenbankjes, arrondeermachines, schroefkopmachines worden achter elkaar uit laatjes getoverd. De meeste nog in het oorspronkelijke doosje en allemaal zonder uitzondering in een staat om je vingers bij af te likken (kun je beter niet doen). Hier kun je merken dat goed vakmanschap begint met goed gereedschap en gereedschap dient te worden verzorgd en gekoesterd. Op een gegeven moment komt uit een laatje zelfs nog een rekening van een complete Lorch Schmidt draaibank, aangeschaft voor de somma van 208,95 Reichsmark. Omgerekend was dat F 125,37. De rekening moet uit circa 1900 dateren, denkt Verhaard.

Na een plechtige belofte terug te komen, kan ik vele uren later het gezellige gastvrije huis verlaten om in het drukke verkeer andermaal over te mijmeren, hoe goed die oude tijd is geweest.

(wordt vervolgd)

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

BOEKEN OVER UURWERKEN

Wij hebben een groot assortiment klokkenboeken in voorraad.

Het is zeker de moeite waard een bezoek te brengen aan de specialiteiten-afdeling van onze boekhandel in Someren, waar U op Uw gemak kunt kijken. De winkel is door de week elke dag geopend.

(Someren ligt in het zuid-oosten van Brabant tussen Eindhoven en Venlo (A67) in de buurt van Helmond).

Postorders verzorgen wij ook graag en voor onze verzendafdeling is geen adres te moeilijk of te veer.

Vraag onze boekenlijst aan als U een overzicht wilt hebben van leverbare en actuele uitgaven.

Uw speciale aandacht vragen wij voor een belangrijke herdruk.

DE NEDERLANDSE STAANDE KLOK

door J. Zeeman

In deze nieuwe druk zijn veel wijzigingen, aanvullingen en correcties verwerkt. Daarbij is gebruik gemaakt van archiefmateriaal dat de laatste jaren bijeengebracht werd. Het register bevat een zo volledig mogelijke opgave van alle Nederlandse klokkenmakers die staande klokken hebben vervaardigd. Aan de ruim duizend zwart/wit illustraties zijn 32 kleurenopnamen toegevoegd. Zowel de inhoud als de vormgeving is aangepast.

*Met Engelse samenvatting
gebonden, 21,5 x 28 cm
512 pag.*

*Intekenprijs tot aan verschijnen f 295,-
Na verschijnen wordt de prijs f 325,-*

Stuur ons Uw bestelling dan reserveren wij een exemplaar voor U.
Bestelnummer 27711.

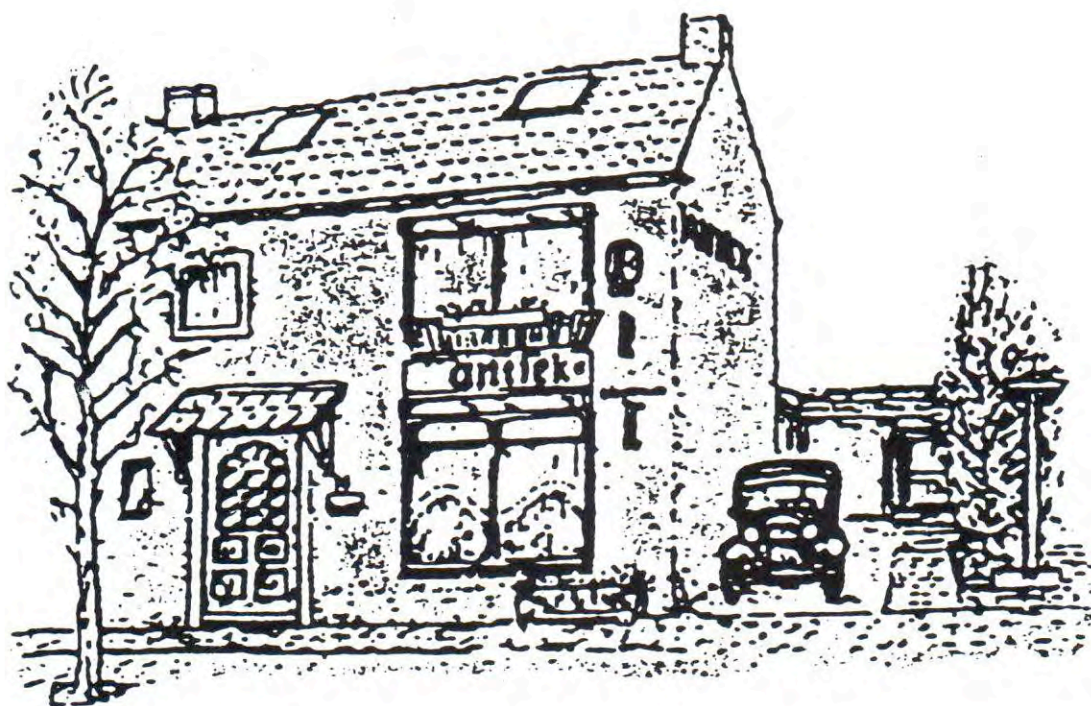
boekhandel

van de moosdijk bv

Wilhelminaplein 8, 5711 EK Someren
Tel. 0493-496370 - Fax 0493-493549

Antiek import Budde

ANTIEKE KLOKKEN
Grote sortering in elke prijs

INKOOP- VERKOOP - RESTAURATIE

Biesterweg 74 - Eindhoven
Telefoon 040-2115764

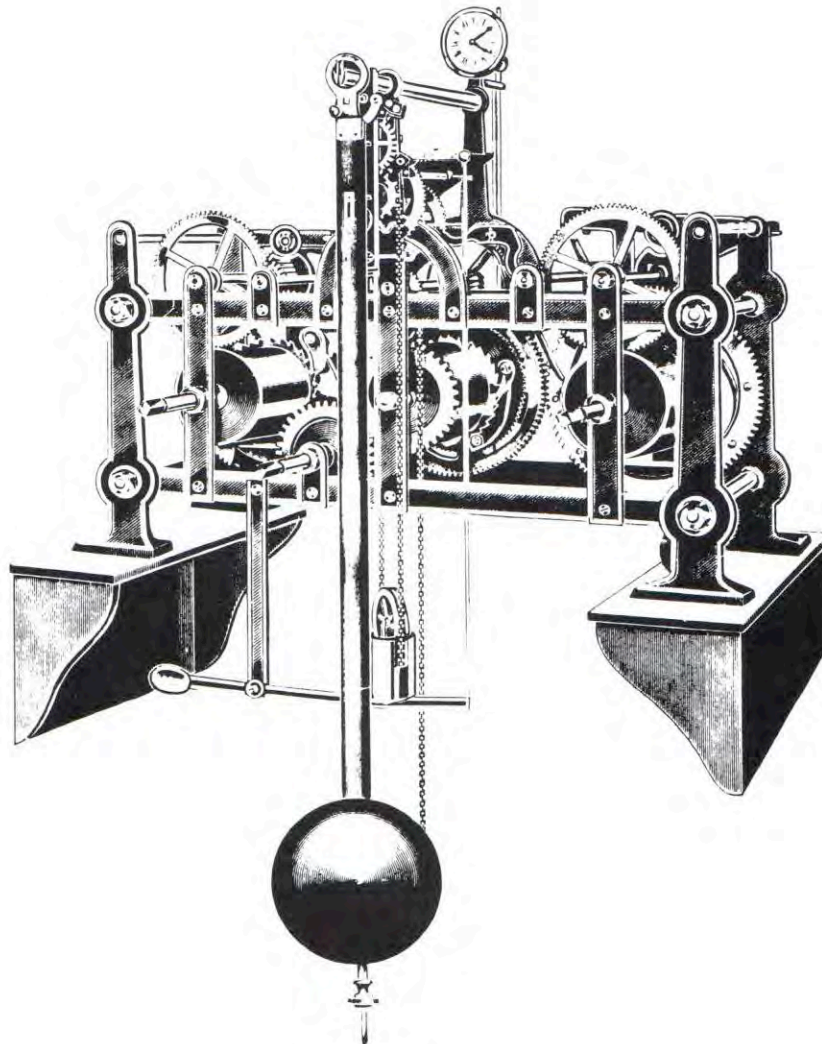

Fig. 10

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon 0492-545577
Fax 0492-554395

Reparatie, revisie en levering
van luidklokken en
torenuurwerk-installaties

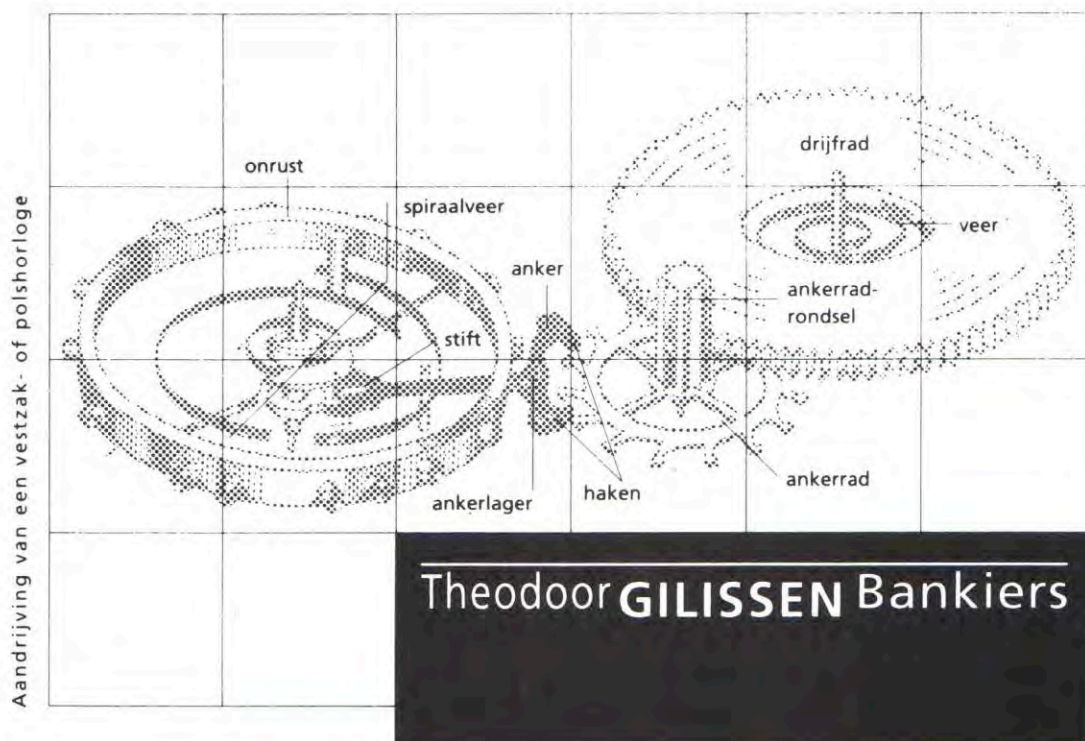
v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

- Fournituren voor zowel moderne als antieke klokken
- Alle handgereedschappen en machines.
(o.a. het gehele Bergeon-assortiment)
- Schoonmaakvloeistoffen.
- Zeer groot assortiment opwindveren.
- Complete uurwerken.

VOF v.d. GEVEL FURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

Zellerstraat 102
5011 ES Tilburg
Telefoon: 013-4553963
Fax: 013-4553225

Zoals het klokje thuis tikt,
tikt het ook bij ons

Met de groei van een vermogen groeit ook de behoefte aan een bankier die u nog persoonlijke aandacht kan geven. Zo'n 'Private Banker' treft u eigenlijk alleen nog maar aan bij een exclusief en modern bankiershuis zoals Theodoor Gilissen bankiers.

SOTHEBY'S

FOUNDED 1744

VEILINGEN VAN
BELANGRIJKE KLOKKEN,
HORLOGES EN POLSHORLOGES

*Een grote verguld bronzen rijtuigklok, Frans, circa 1880. H. 23 cm.
Geveild op 19 februari j.l. voor Dfl. 14.160*

De volgende veiling van Belangrijke Klokken, Horloges en Polshorloges vindt plaats medio september 1996. Inbreng van deze veiling is mogelijk tot medio juli 1996.
Inlichtingen: drs. Herbert van Mierlo, Jaap Zeeman, Ronny Wooter (polshorloges)

Sotheby's Amsterdam,
Rokin 102, 1012 KZ Amsterdam.
Telefoon: (020) 550 22 00
Telefax: (020) 550 22 22

THE WORLD'S LEADING FINE ART AUCTION HOUSE